

№	Назва пам'ятки	Хронологія	Поховальний обряд			Зброя	Ножиці	Ключі	Одночастні Фібули	"Відерця"	І4-гр. намисто	Штампована кераміка
			Кург.	Грунт.	Пошар							
1	Арданово 1,2 Свалява	к. IIст	-	+	-	+	+	-	-	-	-	
2	Братово	I пол. III ст	+	-	-	+	-	+	+	+	-	
3	Іза	IIIст.	+	-	-	+	-	+	+	+	+	
4	Солонц	II пол IV – поч. V ст.	-	-	+	-	-	-	+	+	+	

О.В.Комар

м.Київ, Інститут археології НАН України

ПОЯСНІ НАБОРИ ФАТИВИЗЬКОГО ТА ХАРІВСЬКОГО СКАРБІВ

З ареалу волинцевської культури походять два скарби ювелірних виробів - харівський та фативизький, які є ключовими для хронології пам'яток усієї культури. До цього часу найбільше увагу дослідників притягували комплекти прикрас, поясні ж набори через відсутність прямих аналогій аналізували лише побіжно і рідко використовували для датування скарбів.

Пряжка харівського скарбу за поєднанням дрібних ознак унікальна, проте кожна з них окремо знаходить аналогії. Їх коло традиційно обмежують Подунав'ям, проте спроби пов'язати пряжку з пізньоаварським середовищем [2, с.55] не можна визнати переконливими. Наведена як аналогія пряжка з Ерзеке відрізняється не лише рухомим щитком, а й принципово іншим декором, основу якого складає стилізована під рослинний орнамент хвиля зі спіральними завитками. Різні варіації даного декору представлені на більшості пізньоаварських наборів, аналогії ж харівському у авар не відомі. Симетричну рослинну композицію з рельєфним краплеподібним завершенням стебел знаходимо на щитку пряжки зі склепу 303 Скалистого [1, рис.5, 6]. Вона нагадує орнаментацию пряжок і поясних деталей ранньосалтівського кола [1, рис.6, 1, 8-10], проте

краплеподібністю закінчень стебел близька до декору бляшок з більш ранніх комплексів хозарського кола – Ясинового, Нових Санжар, Романівки, що для аналогічних кримських виробів було відзначено О.І.Айбабіним [1, с.178, рис.5, 3]. Декор харівської пряжки займає проміжну позицію між горизонтом Вознесенки та першим етапом ранньосалтівського горизонту Столбище-Старокорсунська, яка відповідає хозаро-аланському горизонту Галіат-Геленівка [див.: 4]. В комплексах останнього (Піщанка, п.1; Джага II, к.2) знайдені великі поясні пряжки з нерухомим щитком та “витягнутими губами”, аналогічні за схемою до харівської пряжки. Такі пряжки доживають до початку ранньосалтівського горизонту, вони представлені в к.79 Дмитрівки та к.15 Старого Салтова. Всі пряжки помітно більші за розмірами, рамки пропорційно ширші, ніж у харівської – вона пристосована для значно вужчого поясу. Пряжка виготовлена спеціально на замовлення, що й обумовлює відсутність точних аналогій, причому судячи з конструкції та орнаментациї, ювеліром кримсько-хозарської “школи”. Невелика ширина поясу (бл. 2 см) дозволяла прикрасити його лише бляшками невеликого розміру. У скарбі присутні 21 срібна позолочена напівсферична бляшка. Подібні бляшки, але з іншим кріпленням, добре відомі у скандинавських поясних наборах вендельського часу (VI-VII ст.). Одна бляшка була у складі блажківського скарбу, інша у склепі 273 Ески-Кермена разом з візантійським поясним набором 2-ї пол.VII ст. Аналогічні бронзові бляшки знайдені на Шестовиці у волинцевському похованні разом з пряжкою та спіральною прикрасою-накладкою (розкопки І.А.Готуна 1998 р.). І шестовицькі, і харівські бляшки не нашивалися, а закріплювалися на петельках залізними “гайками”, що притаманне для шкіряної основи. Оскільки у обох комплексах напівсферичні бляшки поєднуються з пряжками, їх належність до поясного набору видається нам дуже вірогідною. Шестовицьке поховання синхронне волинцевському горизонту поселення, яке за повною відсутністю гончарного посуду відноситься до раннього етапу волинцевської культури (1-ша пол.VIII ст.). Горизонт же Галіат-Геленівка, з яким ми синхронізували харівську пряжку, є перехідним і тому дуже коротким, він замикається у рамках 725-740 рр., які і визначають дату скарбу [див.: 4]. Його випадіння можна пов’язати з появою салтівського населення у регіоні Сіверського Дінця близько 738 р..

Після публікації у 1928 р. [3] першу розгорнуту інтерпретацію фативизького поясного набору спробував дати лише І.О.Гавриутхін. Дослідник справедливо відзначив аварські та візантійські паралелі до поясних деталей, але спираючись на знахідку аналогічної

двоскладової бляшки в Ригінському могильнику, припустив, що походження набору пов'язане з хозарським середовищем. Дата визначена за аварською шкалою Й.Забойніка – 750-780 рр. [2, с.134-136]. Здійснена нами систематизація поясних наборів ранньосалтівського горизонту Столбище-Старокорсунська [4] в загальних рисах підтвердила ці висновки, хоча і підкреслила доволі помітну специфіку фативизького набору. Шарнірна пряжка з сегментоподібною рамкою та U-подібним щитком (варіант 3 за О.І.Айбабіним) типова для комплексів горизонту. Найближчі до неї пряжки з к.6 Веселовського могильника та к.5 Кривої Луки XXVII – вони відрізняються лише орнаментом щитка та відсутністю рельєфних декоративних виступів на рамці, які представлені лише на пряжці зі значно пізнішого саркельського скарбу. Також лише декором відрізняється від інших і типова для горизонту Столбище-Старокорсунська підковоподібна бляшка. Навпаки оригінальними є двоскладові бляшки. Одна з них має щиток у вигляді прямокутної рамки. Подібні однокладові бляшки відомі у к.2 Обозного та к.6 Веселовського могильника, прямокутний же щиток двоскладової бляшки з п.1646 Нетайлівки суцільний з ажурним рослинним декором. Щитки інших семи бляшок скарбу підовальної форми, злегка загостреної вгорі. За виключенням бляшки з Ригінського поховання, склад поясного набору з якого не відомий, така форма не характерна для бляшок хозарського кола – вони або круглі, або овальні; натомість “кілевидність” притаманна бляшкам аварських поясів, зокрема аналогічні фативизьким щитки мають бляшки з Врапа. Зображення орла, що схопив зайця, - швидше за все, не більше, ніж своєрідна репліка сцен терзання аварських наборів. Нижні підвіски обох типів фативизьких двоскладових бляшок однакові і аналогічні підвісці бляшки з п.134 Нетайлівки - відрізняються вони лише наявністю декору у вигляді імітацій трьох пірамідок зерні, які явно мали відповідати смакам слов'янина-замовника; більш віддалені підвіски бляшок з п.1646 Нетайлівки. Характерною особливістю фативизького поясного набору є стилістична єдність, яка свідчить про його виготовлення одночасно одним ювеліром, на думку ж І.О.Гавритухіна, ним виготовлені й інші прикраси скарбу. З останнім важко погодитися. Скарб включає пару сережок безумовно дунайського походження, про що свідчать не лише дунайські аналогії, а й використання двосторонньої форми з гарною проробкою дрібних деталей. Інша пара сережок, яка знаходить аналогії на Битиці, - місцева і помітно грубіша. Пара ж зірчастих сережок зовсім поганої якості і, швидше за все, відлиті за піщаним відбитком дунайських прототипів. Поясний набір за

номінальною вартістю поступається з опублікованих хозарських комплексів лише золотому набору з Столбища, проте за якістю виконання декору він помітно простіший навіть за бідніші срібні набори. Це, а також два дефекти відливки на бляшках, свідчать про нижчу кваліфікацію ювеліра порівняно з майстрами, які обслуговували кочових хозар. Поєднання візантійських, аварських, салтівських та слов'янських елементів у фативизькому поясному наборі, очевидно, пояснюється його спеціальним виготовленням на замовлення знатного слов'янина салтівським ювеліром, який міг базуватися на Битицькому городищі. Можливо, саме з розгромом останнього і пов'язане випадіння фативизького скарбу, яке мало статися наприкінці етапу 16 горизонту Столбище-Старокорсунська (745-770 pp.).

Література

1. Айбабин А.И. Погребения конца VII – первой половины VIII в. в Крыму // Древности эпохи Великого переселения народов V-VIII веков. - М., 1982. – с. 165-192.

2. Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. - М., 1996.

3. Козловська В. Срібний скарб часів Великого переселення народів з с.Фатівих на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського. - К. 1928. – с.45-52.

4. Комар А.В. Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии) // Vita Antiqua. -К., 1999. - №2.

В.М. Корпусова

м.Київ, Інститут археології НАНУ

СИМВОЛІКА ПОХОВАЛЬНОГО ІНВЕНТАРЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

(за матеріалами некрополя XIII-XIV ст. Золоте, Крим).

Доповідь присвячується двохтисячоліттю християнства. Її метою є не дослідження християнської символіки, а спроба привернути увагу дослідників на докладніше вивчення стародавніх християнських, перш за все пересічних пам'яток в аспекті церковної археології. Для сучасних українських археологів це завдання складне, бо потребує іншого, ніж звичайно, методичного підходу та окремих додаткових знань, тощо, проте відродження церковної археології є актуальним явищем, яке врешті-решт відбудеться. Задача доповіді показати, що деякі речі поховального інвентаря давнього